H. Poeze

Korte Signaleringsen

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 145 (1989), no: 2/3, Leiden, 379-392

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

KORTE SIGNALERINGEN

HARRY A. POEZE

- C.R. Boxer, *Het profijt van de macht; De Republiek en haar overzeese expansie, 1600-1800*. Amsterdam: Agon, 1988, xvii + 302 pp. ISBN 90.5157.027.9. Prijs f 39,50.
- Roelof van Gelder en Lodewijk Wagenaar, *Sporen van de Compagnie; De VOC in Nederland*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1988, 160 pp. ISBN 90.6707.169.2. Prijs f 39,90.
- R. Willemsen, *Enkhuizen tijdens de Republiek; Een economisch-historisch onderzoek naar stad en samenleving van de 16e tot de 19e eeuw*. Hilversum: Verloren, 1988, 214 pp. ISBN 90.6550.315.3. Prijs f 45,—.
- C.G. Brouwer, *Cauwa ende Comptanten: De Verenigde Oostindische Compagnie in Jemen / Cowha and Cash: The Dutch East India Company in Yemen, 1614-1655*. Amsterdam: D'Fluyte Rarob, 1988, 100 pp. Prijs f 18,50 (te bestellen bij de uitgever, Ceintuurbaan 81, 1072 EW Amsterdam).
- Het Machtige Eyland; Ceylon en de V.O.C. 's*-Gravenhage: SDU Uitgeverij, 1988, 118 pp. ISBN 90.12.06004.4. Prijs f 22,50.
- Leonard Blussé, *Tribuut aan China; Vier eeuwen Nederlands-Chinese betrekkingen*. Amsterdam: Cramwinckel, 1989, 196 pp. ISBN 90.71894.07.x. Prijs 39,50. (Tegelijkertijd verscheen een Chinese vertaling bij dezelfde uitgever, prijs f 57,—.)
- H.J. van Hove, *Hollanders in Korea*. Utrecht: Spectrum, 1989, 162 pp. ISBN 90.274.2154.4. Prijs 34,90.
- S. Dörr (ed.), *De kundige kapitein; Brieven en bescheiden betrekking hebbende op Jan Olphert Vaillant, kapitein-ter-zee (1751-1800)*. Zutphen: Walburg Pers, 1988, 316 pp. ISBN 90.6011.582.1. Prijs f 45,—.
- Ewald Vanvugt, *Het dubbele gezicht van de koloniale; Nederlands-Indië herontdekt*. Haarlem: In de Knipscheer, 1988, 188 + xx pp. foto's. ISBN 90.6265.275.1. Prijs f 27,50.
- H.L. Wesseling, *Indië verloren, rampspoed geboren en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie*. Amsterdam: Bert Bakker, 1988, 358 pp. ISBN 90.351.0642.3. Prijs f 34,90.
- P. Luykx en A. Manning (eds), *Nederland in de wereld 1870-1950; Opstellen over buitenlandse en koloniale politiek, aangeboden aan Dr. N. Bootsma*. Nijmegen: Vakgroep Geschiedenis, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1988, ix + 242 pp. ISBN 90.373.0009.x. Prijs f 39,50 (te bestellen op girorekening 1803523, Directoraat A-Faculteiten, KU Nijmegen onder vermelding van no. 283637 'Nederland in de wereld').
- Toekang Potret; 100 Jaar fotografie in Nederlands Indië 1839-1939*. Amsterdam: Fragment, 1988, 192 pp. ISBN 90.6579.063.2. Prijs f 70,—.
- J.L.W. van Leur en R.P.J. Ammerlaan, *De Indische Instelling te Delft; Méér dan een opleiding tot bestuursambtenaar; 125 Jaar verzamelen*. Delft: Volkenkundig Museum Nusantara, 1989, 108 pp. ISBN 90.71423.04.2. Prijs f 29,50. (te bestellen bij de uitgever, Postbus 2804, 2601 CV Delft).

- Marco Zanen, *Een roeping in Indië; Het echtpaar Kooij-Van Zeggelen in Zuid-Celebes, 1905-1907*. Den Haag: Museon, 1989, 39 pp. ISBN 90.70592.08.8. Prijs f 9,90 (te bestellen bij Museon, Postbus 72, 2501 CB 's-Gravenhage).
- Kees Bals en Martin Gerritsen, *De Indië-weigeraars*. Amsterdam: Materiaalfonds Vereniging Dienstweigeraars, 1989, 120 pp. ISBN 90.71124.23.1. Prijs f 14,95.
- Willem Oltmans, *Memoires 1959-1961*. Baarn: In den Toren, 1988, 340 + 8 pp. foto's. ISBN 90.6074.258.3. Prijs f 32,50.
- Willem Oltmans, *Memoires 1961*. Baarn: In den Toren, 1989, 320 + 12 pp. foto's. ISBN 90.6074.298.2. Prijs f 34,90.
- Reggie Baay en Peter van Zonneveld (eds), *Indisch-Nederlandse literatuur; Dertien bijdragen voor Rob Nieuwenhuys*. Utrecht: Hes, 1988, 311 pp. ISBN 90.6194.067.2. Prijs f 35,—.

De VOC blijft een opmerkelijke stroom publikaties opleveren, waarbij opvalt dat het functioneren in Nederland en de geschiedenis van en lotgevallen in de 'buitencomptoiren' van de Compagnie, beide ten koste van de daden van de VOC in de Indonesische archipel nogal onderbedeeld in de historiografie tot nu toe, veel aandacht krijgen.

Allereerst is het op zijn plaats de Nederlandse vertaling van Boxers *The Dutch seaborne empire 1600-1800* (1965) te noemen. Onder de titel *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk 1600-1800* verschenen in 1967 en 1976 de eerste twee drukken van de vertaling. Deze is nu in herziene versie, met een nieuw, uitgebreider register, ingeleid door J.R. Bruijn en voorzien van een aanvullende literatuurlijst, opnieuw uitgegeven.

Boxers boek is inmiddels klassiek geworden. Hij beschrijft de opkomst van de Republiek tot de belangrijkste zeevarende mogendheid van de zeventiende eeuw. Hij analyseert de politieke en economische omstandigheden die daarbij een rol speelden, in de Republiek zelf, maar ook en vooral in de vestigingen in Azië, Afrika en Amerika. Het zeemansleven, de Protestantse godsdienst, sociale en culturele factoren, de overzeese vestigingspolitiek en de contacten met de inheemse bevolking worden alle in thematische hoofdstukken behandeld. Zuid-Afrika krijgt, als uniek, niet-tropisch, emigratieland aparte aandacht. In een slothoofdstuk worden zorgvuldig de argumenten afgewogen die de zeventiende-eeuwse bloeitijd en de achttiende-eeuwse neergang pogen te verklaren.

Boxer geeft een caleidoscopisch beeld van de Nederlanden als wereldmacht; zonder enige moeite beweegt hij zich, binnen een bestek van een enkele bladzijde, van vergaande generalisaties naar detailschildering, van moederland naar de boorden van verre koloniën, en leeft hij zich uit in passende en kostelijke citaten. Het is niet altijd even systematisch en overzichtelijk, maar wel leesbaar en ook na de publikaties van een produktieve generatie historici in zijn conclusies nog opmerkelijk waardevast.

In de publikaties over de VOC in Nederland vormt het boek van Van Gelder en Wagenaar een belangrijke en fraaie aanwinst. De auteurs beschrijven voor de zes kamers van de VOC — Enkhuizen, Hoorn, Amsterdam, Delft, Rotterdam en Middelburg — telkens de lokale organisatie, en

de kantoren, pakhuizen en werven, overvloedig geïllustreerd met uit vele collecties uitgezochte afbeeldingen en aangevuld met verhelderende kaartjes. De illustraties, alle voorzien van uitgebreide toelichting, vullen het grootste deel van het boek. Toch is het boek meer dan een plaatjesalbum. In kort bestek verschaft het informatie over de zes VOC-kamers, over de algemene organisatie, het uitrusten van de schepen, en in aparte hoofdstukken, de oosterse, door de VOC binnengebrachte, invloeden op de Nederlandse cultuur en een financieel-economische samenvatting van twee eeuwen VOC-activiteit. Dit alles grotendeels op basis van eerdere publikaties, maar de heldere presentatie en verwerking van de basisgegevens over de VOC in Nederland — de uitreder van 4700 scheepvaarten naar Azië met bijna een miljoen mensen aan boord en een miljardenomzet — maakt het boek niet alleen tot een zeer leesbaar en fraai overzicht voor een groot publiek, maar ook tot een handig naslagwerk voor de specialist.

Het proefschrift van R. Willemsen over Enkhuizen is voor de VOC-geschiedenis mede interessant. In Enkhuizen was immers één van de zes kamers van de VOC gevestigd. Enkhuizen was in het begin van de zeventiende eeuw de vijfde stad van Holland met 22.000 inwoners. Handel, scheepvaart en visserij waren verantwoordelijk voor groei en welvaart. Met het teruglopen van de haringvisserij, waarbij een groot deel van de bevolking, direct en indirect, was betrokken, zette echter het verval in. Omstreeks 1800 was de bevolking teruggelopen tot 6800. In de achttiende eeuw was de VOC de belangrijkste werkgever en belangrijkste bron van inkomsten in de stad. Het uitstralingseffect was echter niet groot. De werving van VOC-personeel in de stad was waarschijnlijk mede de oorzaak voor de daling van de bevolkingcijfers. De meeste reizigers naar de Oost zagen hun vertrekplaats nooit weer.

Willemsen heeft een gedegen studie, met de nadruk op economie en demografie, gepubliceerd, die in de aan Enkhuizen eigen omstandigheden laat zien wat en hoe groot de economische rol van de VOC was naast andere lokale bedrijvigheid. De conclusies wijzen op grote verschillen in de positie van de VOC in de zes steden waar een kamer was gevestigd. In dat opzicht is het wachten op soortgelijke monografieën als deze van Willemsen, die daarna tot een vergelijkend beeld kunnen worden gecombineerd.

Naast de activiteiten van de VOC in Nederland krijgen recent vooral de 'buitencomptoiren', de VOC-vestigingen buiten de Indische archipel, veel aandacht. De meest westelijke daarvan was Mocha, de Jemenitische kustplaats aan de Rode Zee. Al in 1614 verkende Pieter van den Broecke de Arabische kust, waar hij Aden bezocht. In 1616 bezocht hij Mocha, dat als handelsknooppunt Aden had overvleugeld. Hij bracht zelfs een bezoek aan de Ottomaanse gouverneur in de hooggelegen hoofdplaats Sana'a. In 1621 werd een handelskantoor gesticht. Het kantoor stond onder toezicht van de belangrijke VOC-vestiging in Surat in Gujarat. De handel in Jemen was onderdeel van de interaziatische handel van de VOC, waarmee de activiteiten in Azië werden gefinancierd en het geld verdiend om de in Europa begeerde produkten op te kopen. Op het kantoor rustte weinig zegen. De handel liep slecht en een rooftocht van Nederlandse schepen

voor de kust van Jemen leidde tot gijzeling van het hoofd van het kantoor Willem de Milde. Hij bleef meer dan 10 jaar de gevangene van diverse heersers in een onrustig Jemen, waar de Ottomaanse bezetter werd verjaagd en daarna Jemenieten onderling slag leverden. Toen hij eindelijk werd vrijgelaten verdronk hij tijdens de overtocht naar Surat. De loge in Mocha functioneerde nog enige tijd op een laag pitje tot 1628. Pas in 1638 werd de handel hernomen. Tot 1655 werden 15 expedities uitgezonden. De resultaten waren mager; slechts de toen opkomende koffiehandel voorkwam een financieel deficit. In het geheel van de handel van Mocha was het VOC-aandeel marginaal. Slechts de superieure vuurkracht van de Nederlandse schepen dwong respect en concessies af van de heersers in Jemen.

De arabist Brouwer heeft in dit tweetalige boekje, dat ter gelegenheid van de Jemententoonstelling in het Koninklijk Instituut voor de Tropen verscheen, de geschiedenis van de eerste veertig jaren van de VOC-contacten met Jemen beschreven. De bloeiperiode volgde pas later toen de koffiehandel een grote vlucht nam en mokka en koffie welhaast synoniem werden. Deze vergeten historie reconstrueert hij op basis van de VOC-archieven en plaatst hij in het kader van de zeer ingewikkelde Jemenitische historie, waar het Ottomaanse rijk, Egyptische vazallen en inheemse leiders om de macht streden. In de combinatie ligt de grote verdienste van dit boekje, dat als een oorspronkelijke toevoeging van de kennis over de VOC kan worden bijgeschreven.

'Het Machtige Eyland' was de titel van een tentoonstelling die het Nederlands Scheepvaart Museum in Amsterdam organiseerde. Onder dezelfde titel verscheen een rijk geïllustreerd boek, waarin 17 deskundigen in 16 bijdragen in compacte vorm hun vaak al eerder gepubliceerde bevindingen over allerlei aspecten van de relatie Nederland-Ceylon in de periode 1637-1795 samenvatten.

Tussen 1638 en 1658 verdreven de Nederlanders de Portugezen uit hun forten op de kust. Het eiland werd spoedig één van de belangrijkste steunpunten van de VOC. Het Portugese bestuursvacuüm werd opgevuld, waarbij de VOC de soevereiniteit uitoefende over steeds meer grondgebied en inheemse onderdanen. Na de verstoring van de redelijke harmonie met het in centraal-Ceylon gelegen koninkrijk Kandy, en na een militaire expeditie, werd in 1766 de gehele kuststrook VOC-bezit, met 350.000 bewoners; veel meer dan toentertijd in de Indische archipel onder VOC-gezag stonden. Het belangrijkste produkt van Ceylon was kaneel, dat slechts op dit eiland werd geproduceerd. Van 1680 tot 1720 maakten produkten van Ceylon omstreeks 27% van de waarde uit van de VOC-transporten naar Nederland; daarna schommelde dit rond de 13%.

Een veelheid aan onderwerpen komt aan de orde in dit boek: de inheemse geschiedenis, rechtspraak, VOC-vestingen en -oorlogvoering, kunstnijverheid, botanisch en zoölogisch onderzoek, kartografie, architectuur, het verlies van Ceylon aan de Engelsen en de Nederlandse nalatenschap in het huidige Sri Lanka. J. van Goor en F.S. Gaastra kregen evenveel ruimte als de anderen om de VOC-periode in het algemeen, respectievelijk de handel van Ceylon te behandelen. Zij doen dat binnen dat bestek

verdienstelijk, maar moeten zich in vergelijking met schrijvers over detail-onderwerpen veel te veel beperken. Zo blijven deze bijdragen te beknopt en te algemeen. Er had bijvoorbeeld heel wat meer kunnen worden verteld over de gouverneurs van Ceylon en hun daden: de ambitieuze Rijklof van Goens Sr. en Jr. blijven onderbelicht; de tyrannieke Petrus Vuyst, in Batavia ter dood gebracht wegens zijn gruweldaden, zelfs ongenoemd; de oorlog met Kandy wordt nauwelijks uiteengezet. In de opzet van de bundel had Van Goors aandeel heel wat groter moeten zijn. De verdiensten blijven echter overheersen. Op aangename wijze worden vele facetten van de weinig bekende Nederlandse invloeden op Ceylon behandeld.

Het staatsbezoek van de Nederlandse koningin aan China werd dit voorjaar afgelast als gevolg van de binnenlandse troebelen in China. Als geschenk aan de gastheren zou *Tribuut aan China* worden overhandigd, waarin Leonard Blussé de aantrekkelijke, maar ook bepaald niet gemakkelijke opdracht had 400 jaar Chinees-Nederlands relaties te behandelen. Het tribuut is niettemin verschenen, een fraaie gelegenhedsuitgave waarvan de gelegenheid niet doorging. Deze bijzondere omstandigheden leveren veel publiciteit op en ook de welverdiende hoge verkoop.

Blussé is op zijn best waar hij de VOC-relaties met China beschrijft. De periode nadien, met zijn veelvoud en diversiteit aan relaties wordt nogal fragmentarisch behandeld. Hoe dichter bij het heden, hoe meer de diplomatieke formuleringen overheersen. Binnen het toegemeten bestek komt ook de rol en positie van de Chinese immigranten in Nederlands-Indië niet goed uit de verf; aan veel meer dan aan het opsommen van belangrijke feiten en gebeurtenissen komt Blussé niet toe.

De eerste Nederlandse schepen verschenen in 1601 voor de Chinese kust, waar de Portugezen zich al vele decennia in Macao hadden gevestigd. De Portugezen slaagden er in hun mededingers zwart te maken bij de Chinese autoriteiten en zo te weren van de kust van Fujian, de enige Chinese provincie waaruit maritieme handel mocht plaatsvinden. Ook volgende tochten mislukten, tot grote frustratie van de VOC die graag een aandeel wilde verkrijgen in de lucratieve handel tussen Japan en China. Een aanval op het Portugese Macao mislukte (1622), een fort in de strategisch gelegen Pescadoreseilanden werd door de Chinezen veroverd. De VOC vestigde zich in 1624 op Formosa, waarvan de inheemse niet-Chinese bevolking werd gekoloniseerd. Voor het eerst bestuurdde de VOC een aanzienlijk aantal niet-Nederlanders; een aantal dat tot 70.000 groeide. Kerstening vond plaats en een effectieve bestuursuitbreiding. Lokale produkten en belastingen leidden tot een winstgevende kolonie; een compensatie voor de mislukte pogingen deel te nemen aan de Chinese handel. Deze bleef in handen van Chinezen. Ingewikkelde binnenlandse troebelen leidden in 1662 tot de verovering van de Nederlandse hoofdvestiging Fort Zeelandia door Coxinga. Dit betekende het einde van de Nederlandse heerschappij op Formosa, die de aanzet gaf tot grote veranderingen op het eiland. Deze vergeten geschiedenis wacht, zoals Blussé schrijft, nog op een uitgebreide studie. Alle pogingen nadien tot rechtstreeks contact met China bleven vergeefs en de VOC beperkte zich tot 1727 tot thee- en porseleinhandel via de Chinese jonken die telkenjare uit

Kanton naar Batavia voeren. De buitenlandse concurrentie bracht ook de de VOC toen naar Kanton, waar een factorij werd gevestigd. 'Varen en vechten, handelen en onderhandelen' zijn de kernbegrippen in deze periode, maar daarnaast was er grote culturele belangstelling, waarin Nederlandse reisverslagen en geleerde boeken een rol speelden en die uitliep in de 'Chinoiserie', waarin een poëtisch, exotisch China als inspiratiebron diende. Voor de massa waren het de thee en, meer duurzaam, het porselein dat als massawaar de Europese markt bereikte die China nabij brachten. Dat alles wordt voortreffelijk beschreven, en even fraai, deels in kleur, geïllustreerd.

De VOC-geschiedenis kent een overvloed aan verhalen en gebeurtenissen die er op wachten te worden beschreven of opnieuw beschreven. In deze laatste categorie valt het boek van Van Hove, dat een heruitgave bevat van het journaal van Hendrick Hamel, boekhouder van de VOC. Op reis van Formosa naar Japan verging het jacht 'De Sperwer' op de kust van het Koreaanse eiland Chenju in augustus 1653. Korea was toen een koninkrijk, dat elk verkeer met de buitenwereld afwees. Slechts met Japan werd enige handel gedreven; aan China werd tribuut betaald. De 36 overlevenden van de schipbreuk werden gevangen genomen en in Seoel voor de koning geleid. Als tolk ontmoetten zij daar een zeeman uit De Rijk die al in 1627, als eerste Europeaan, Korea was binnengekomen en als wapen-expert in dienst van het hof was. Als zodanig werden ook Hamel en zijn maats ingeschakeld. Later werden zij verbannen buiten Seoel en leidden een penibel bestaan in gecontroleerde vrijheid. In september 1666 ontsnapten 8 van de nog 16 in leven zijnde Nederlanders naar Japan. Na een uitvoerig Japans onderzoek en diplomatieke demarches van Japan bij Korea werden de achtergeblevenen in 1668 naar Japan gestuurd. Hamels sobere verslag van zijn belevenissen alsook zijn beschrijving van Korea verscheen in 1668 voor het eerst, en werd een aantal malen herdrukt en vertaald. Hij was de Europese 'ontdekker' van Korea, en de enige die uit eigen ervaring verslag kon doen van de omstandigheden in Korea, dat tot 1870 volstrekt gesloten bleef voor de buitenwereld.

B. Hoetink verzorgde in 1920 een tekstuittgave van Hamels journaal in de werken van de Linschoten-Vereeniging. Deze tekst vormt de basis voor Van Hoves overzetting in hedendaags Nederlands. Hoetinks toelichting en de aanvullingen daarop uit Japanse en Koreaanse bron in Gary Ledyard, *The Dutch come to Korea* (Seoel, 1971) benut Van Hove voor zijn uitgebreide en adequate toelichting. Op deze wijze wordt, hopelijk voor een groot publiek, een fascinerende VOC-episode aan de vergetelheid ontrukkt.

De kundige kapitein, onder welke welgekozen titel S. Dörr een biografie in documenten van de zee-officier Vaillant (1751-1800) bijeenbracht is voor de VOC-geschiedenis interessant, omdat Vaillant de Militaire Commissie naar Oost-Indië leidde die van 1789-1793 de stand van de defensie in de Kaap, aan de Indiase kust, op Ceylon en in de Indonesische archipel onderzocht. De uitzending van de commissie was een omstreden zaak; de diverse admiraliteiten, verantwoordelijk voor marinezaken waren verdeeld, marine en landmacht twistten over het leiderschap, de VOC zag

node pottekijkers in haar gebied en bovendien werd de commissie onderwerp van touwtrekken tussen Prinsgezinden en Patriotten. Ruim honderd bladzijden zijn aan de Militaire Commissie gewijd, maar Dörr drukt hierin grotendeels de toevallig bewaard gebleven brieven van Vaillant af aan zijn machtige mentor, de advocaat-fiscaal bij de Amsterdamse Admiraliteit Van der Hoop, die voor een groot deel over triviale zaken gaan. Alleen over de Kaapkolonie zijn Vaillants kritische kanttekeningen bewaard gebleven; over de inspectie in de archipel ontbreken de brieven en verschaft Dörr ook geen nadere informatie. Slechts in een halve alinea (p.228) schrijft Dörr over de ervaringen van de commissie. Het eindrapport, dat roemloos in een la belandde na de Patriotse zege in 1795, wordt niet behandeld. Dit is des te onbegrijpelijker, omdat Dörr van Vaillants daden voor en na deze commissie wel tot in alle details verslag doet, en daarbij blijk geeft zeer ingewijd te zijn in maritieme en politieke zaken van deze periode. Zij veronderstelt op deze gebieden echter zoveel aan achtergrondkennis en terminologie bekend bij de lezer, dat een aantal zaken onbegrijpelijk blijft. Verder bedient zij zich van een archaïsche stijl en zou zij in haar historieschrijving een directe leerlinge van Colenbrander kunnen zijn. Met Dörr in haar woord vooraf kan men zich afvragen of het zinvol is Vaillants biografie te publiceren; in deze vorm is mijn antwoord negatief.

Ewald Vanvugt bundelt in *Het dubbele gezicht van de koloniaal* 14 artikelen uit de periode 1985-1988 die grotendeels eerder in de Volkskrant verschenen. De romanschrijver Vanvugt publiceerde in 1985 *Wettig opium* waarin hij de vergeten en profijtelijke Indische overheids-handel in opium beschreef. De kort daarvoor verschenen samenvatting van dat boek in drie artikelen wordt hier eveneens herdrukt, hetgeen niet zo zinrijk lijkt. Vanvugt is in het verlengde van zijn opiumonderzoek gestuit op, naar zijn oordeel, nog veel meer verzwegen zwarte bladzijden in de koloniale geschiedenis. Vooral de periode van het moderne imperialisme, en de relatie daarvan met de Ethische politiek rond de laatste eeuwwisseling, krijgt daarbij aandacht. Vanvugt richt zijn verontwaardiging op 'het dubbele gezicht' — de beleden ethische idealen en daarnaast de meedogenloze militaire expedities, waarbij westerse vuurkracht inheemse weerstand wegvaagde. Ook de rol van de wetenschappelijke ambtenaren in overheidsdienst, met als saillantste voorbeeld Snouck Hurgronje, van wie de kennis de Nederlandse imperialistische doeleinden direct of indirect diende, roept zijn weersin op. Dat ook gezagsuitbreiding een onverbreekelijk en onomstreden onderdeel was van de Ethische politiek miskent de auteur — slechts het nodeloos geweld werd wel eens veroordeeld. In het precare evenwicht dat de geschiedschrijver moet zoeken tussen begrip voor het verleden en de eigen, huidige normen ligt bij Vanvugt het accent te veel op het laatste. De stukken waarin de polemische toon ontbreekt zijn de beste. Dat geldt voor het uit ooggetuigenverslagen samengestelde verhaal van de *poepoetan* op Bali in 1906 en de neerslag van zijn spoorwerk naar de strijd tussen Balise nationalisten en KNIL-troepen in 1946.

Lezing van *Indië verloren, rampspoed geboren* zou Vanvugt een leerzaam voorbeeld verschaffen van afgewogen geschiedschrijving. In deze bundel

verzamelt de Leidse hoogleraar H.L. Wesseling 14 opstellen, op de inleiding na alle eerder verschenen in diverse periodieken, uit de periode 1973-1988. Zij zijn herzien en up-to-date gebracht voor deze gelegenheid.

Het samenbrengen van deze verspreide opstellen heeft geleid tot een toegankelijke en belangrijke aanwinst in de algemene literatuur over het Nederlandse imperialisme, ook en vooral in relatie tot het Engelse en Franse imperialisme en dat van kleinere koloniale machten (zoals België met de Kongokolonie van Koning Leopold II). Wesselings essays uit deze periode vertonen een coherente visie; kritisch en stijlvol worden met kennelijk genoeg bestaande mythen en dogma's doorgeprikt. Er resulteert een visie waarin geen ruimte is voor monocausale verklaringen of drastische breukpunten, maar waar relativering en continuïteit overheersen. Na een inleiding waarin Wesseling een afgewogen overzicht verschaft van de historie van termen als kolonialisme en imperialisme en zijn eigen definities uitlegt worden de diverse stukken in drie delen ondergebracht. 'Kolonialisme en imperialisme' verzamelt die met algemene en internationale nadruk; 'Nederland en het moderne imperialisme' en 'Dekolonisatie en verder' verschaffen wat de titel belooft. Een klein deel behandelt deelonderwerpen, mede op basis van archiefonderzoek, zoals de veelal verkeerde beeldvorming van de beroemde of beruchte Afrika-conferentie in Berlijn (1885) en de bemoeienissen tegen heug en meug van Nederland met het touwtrekken van de grootmachten rond Marokko (1880-1912). Beter nog dan deze opstellen zijn Wesselings overzichtsartikelen, waarin hij, op basis van secundaire literatuur, zijn visie ontvouwt. Koloniale oorlogen worden geanalyseerd en nagegaan wordt of de specifieke eigenschappen ervan het rechtvaardigen deze als een aparte categorie oorlog te kenmerken. Wesseling argumenteert overtuigend voor het laatste, onderscheidt twee varianten in de methode van oorlogvoering, wijst op een vloeiende overgang van oorlog of vrede in de koloniale situatie — waar vrijwel altijd wel sprake was van militaire acties op kleinere of grotere schaal — en op de altijd aanwezige aanzienlijke medewerking van inheemsen aan het koloniale bestuur.

Van het Franse imperialisme vooral is Wesseling een kenner; hij laat zien hoe complex en verscheiden de factoren zijn die de vorming van het Franse koloniale rijk bepaalden, waarbij Nederlands-Indië in menig opzicht als model en inspiratiebron fungeerde. De vraag of Nederland een imperialistische mogendheid was in de periode 1870-1914 bespreekt de auteur naar aanleiding van Kuitenbrouwers bekende studie uit 1985. Het antwoord is negatief. Nederland was voldaan met de grote prijs die het al had veroverd. Verdere ambities koesterde het niet. De buitenlandse politiek was terughoudend en er op gericht geen enkele aanstoot te geven, aanleiding te verschaffen aan of zelfs de aandacht te vestigen van de grote machten op het kleine Nederland dat zo'n onevenredig groot aandeel aan koloniën bezat. De Nederlandse politiek was passief en stond in het teken van het behoud van Indië.

Ook na 1945 was algemeen de gedachte dat het verlies van Indië tot ramspoed zou leiden. Het tegendeel bleek na een economische en politieke heroriëntering zonder weerga. Niettemin is er sprake van een koloniale erfenis in sociaal en cultureel opzicht. Dekolonisatie — een proces

dat zich in hoog tempo van 1945 tot 1960 voltrok — is het laatste onderwerp waarover Wesseling zijn gedachten laat gaan. Ook hier geldt dat vele factoren de uitkomsten bepaalden en dat van een radicale breuk geen sprake was.

De bundeling van deze stukken is een gelukkig initiatief; zij vormen een welkome bijdrage aan een vermeerdering van inzicht in een ingewikkelde, wereldomvattende ontwikkeling.

Na bijna 25 jaar docentschap aan de Nijmeegse Universiteit nam dr. N. Bootsma in 1988 afscheid. Aan het afscheidsboek *Nederland in de wereld* droegen twaalf ex-studenten een artikel bij. Deze worden voorafgegaan door een korte schets van Bootsma's werk. De bijdragen zijn overwegend bewerkingen van onder Bootsma's supervisie geschreven doctoraalscripties en weerspiegelen zijn interessesfeer en methodiek: de Nederlandse buitenlandse en koloniale politiek in de nieuwste periode, waarbij vooral de departementale archieven werden benut om onbekende zaken te beschrijven of bekende zaken in een nieuw daglicht te stellen. Zulke gedegen geschiedschrijving bevat ook deze bundel. Vijf stukken behandelen ook zaken in of betreffende Nederlands-Indië. Zijdelings is dat het geval in 'De Nederlandse exterritorialiteit in Siam, 1876-1900' van H. van Miert. Veel directer is dat al zo waar M. Witlox de eerste jaren van het functioneren van het consulaat in Djeddah beschrijft (1872-1889). De taak van de consul was vooral gelegen in het toezichthouden op de Indische bedevaartgangers. De vertogen uit Djeddah om regels te stellen die aan misstanden en uitbuiting van de vrome Indonesiërs een einde konden maken werden in Den Haag afgewezen. Daar wenste men buiten alle Islamaangelegenheden te blijven. De historie van de Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij (KNILM) wordt door M. Dierkx beschreven. De KNILM was geen succes: de KLM perkte de zusteronderneming sterk in, internationale lijnen in de regio kwamen nauwelijks tot stand en financieel was de onderneming een schip van bijleg. C. Verkuyl en analyseert de geschiedenis van het Indo-Europees Verbond (1919-1949). Het aardige van deze bijdrage vormen een aantal prikkelende conclusies over deze raciale organisatie, die in het vooroorlogse Indië grote aanhang bezat. Met A. Plantaz' bijdrage over de Japans-Indische handelsbesprekingen (1940-1941) is dit het beste koloniale stuk in de bundel. Plantaz zet op gedegen wijze de gang van zaken uiteen waarbij een schipperend Indië de aanmatigende eisen van de grootmacht Japan op termijn schoof en er voorzichtig op beknibbelde.

De fototentoonstelling 'Toekang potret' in het Rotterdamse Museum voor Volkenkunde vormde de welkome aanleiding een boek, met Nederlandse en Engelse tekst, te wijden aan de fotogeschiedenis van Nederlands-Indië. Deze jarenlange blinde vlek is samen met Louis Zweers' boek over Sumatra (*Kolonialen, koelies en krijgers*, 1988) door dit boek opgevuld. Op onderdelen blijft nog heel wat onderzoeksterrein open, maar de grote lijnen zijn aangegeven. In vier hoofdstukken gaan Anneke Groeneveld, Steven Wachlin en Ineke Zweers in op ontwikkeling en thema's van de fotografie. In eerste instantie overheerste de fotografie in opdracht van

overheid of wetenschappelijke genootschappen. Al spoedig kwam ook de commerciële fotografie op. Enerzijds leverde dit portretten op van de Europeanen en inheemse bovenlaag; anderzijds exotische afbeeldingen van landschappen en inheemse bewoners, in stereotype beelden die het anders-zijn en het primitieve-romantische benadrukten. Daartegenover stonden dan weer de foto's, vaak in opdracht, van de trotse verworvenheden der westerse kennis, waarmee overheid en ondernemingen pronkten. Vanaf 1920 werd de fotografie grootschaliger en wijdverbreider, maar de themakeuze bleef de afstand westers-inheems benadrukken. Uit een door bewonderenswaardig spoorwerk tot stand gekomen lijst van fotografen, ooit actief in Indië, door Wachlin samengesteld, blijkt dat Chinezen en Japanners vanaf ongeveer 1920 in aantal de Nederlandse studio's overvleugelden. Met dit gegeven, en ook andere conclusies uit de fotografenlijst, wordt in de tekst niets gedaan, zelfs niet in speculatieve zin. Was de rol van de Chinese en Japanse fotografen een andere dan die van de Nederlandse? Lag hun clientèle in een andere sociaal-economische categorie? En, op een ander vlak, in hoeverre bevestigen de gegevens de geruchten dat Japanse fotografen naar de uithoeken van de archipel uitzwermden om gegevens te verzamelen voor de Japanse inlichtingendiensten? Een boek als dit biedt de dankbare gelegenheid vele illustraties op te nemen. Die is hier ten volle benut met als schitterend hoogtepunt Cephaz' foto van Hazeu tijdens een wajang-béber-voorstelling in 1902.

In 1864 werd de Instelling voor Onderwijs in de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, kortweg de Indische Instelling, door de gemeente Delft gesticht. In dit jaar werd tevens de grondslag gelegd voor een etnografische verzameling, waaruit het huidige Museum Nusantara is ontstaan. Om beide jubilea te herdenken werd dit jaar een tentoonstelling over de Indische Instelling ingericht en een boek daarover uitgegeven.

De voorziening in goed opgeleide ambtenaren voor de Indische bestuursdienst was na de Franse tijd een onderwerp van veel deliberatie. Een opleiding in Soerakarta (1832-1843) was geen succes. Daarvoor in de plaats kwam in 1842 de Koninklijke Academie voor Ingenieurs en Indische Ambtenaren in Delft. Ter wetenschappelijke ondersteuning van de Academie werd in 1851 het KITLV opgericht, dat zich ook in Delft vestigde. De opleiding zelf was geen succes; de methodiek en studieomstandigheden waren nogal omstreden. Nieuwe onderwijswetgeving leidde in 1864 tot sluiting van de Academie. Aan de Leidse Universiteit werd een Rijksinstelling voor Indische ambtenaren verbonden, tot groot verdriet van Delft, dat node deze opleiding zag verdwijnen. De gemeente richtte zelf toen de Indische Instelling op, die evenals in Leiden opleidde voor het grootambtenaarsexamen. Delft won de slag met Leiden, dat kwijnde en in 1891 zijn instelling sloot. De Delftse opleiding was van een hoog niveau, slaagde er in hooggekwalficeerde docenten aan te trekken, maar ging in 1900 niettemin ten onder. De overheid nam nog nauwelijks ambtenaren aan; studenten meldden zich daarom niet meer en de kosten van instandhouding werden onbetaalbaar. De grote collectie etnografica overleefde in moeilijke tijden en is nu behouden en uitgebreid in het Museum Nusantara. De geschiedenis van de ambtenarenopleiding tot

1900 wordt in dit boek beknopt behandeld, met veel passende afbeeldingen versierd. Het is daarmee één van de weinige recente publikaties, naast die van A.A.J. Warmenhoven (1977) en C. Fasseur (1988), waarin deze ingewikkelde historie wordt uiteengezet.

De (her-)ontdekking van een aantal glasnegatieven uit de jaren 1905-1907 in de depots van het Museon leidde begin 1989 tot een kleine expositie ervan en een boekje van Marco Zanen. De negatieven waren afkomstig van de KNIL-kapitein H.A. Kooij, die in 1905 deelnam aan de Boni-expeditie in Zuid-Celebes en vervolgens als civiel-gezaghebber fungeerde in het toen onder direct koloniaal gezag gebrachte Soppeng. Vanaf 1906 woonde ook zijn echtgenote Marie van Zeggelen (1870-1957) in Wattansoppeng. De Boni-expeditie was één van de laatste grote militaire ondernemingen, waarbij 'onrustige' streken werden 'gepacificeerd', onder het vaandel van de Ethische Politiek. De Boeginese weerstand had weinig te betekenen en al na enkele dagen werd de hoofdplaats van Boni bezet. Het duurde nog vier maanden voor de oude, weerspannige vorst van Boni, die het binnenland was ingevlucht, werd gevat. Inmiddels was Kooij zijn taak als hoogste bestuurder in Soppeng begonnen. In ware paternalistische Ethische geest bracht hij rust en orde en de eerste hervormingen die tot meer welvaart en welzijn moesten leiden. Zijn vrouw steunde hem daarin enthousiast. In *De Hollandsche vrouw in Indië* deed zij verslag van haar belevenissen en in een aantal kinderboeken verwerkte zij haar ervaringen op haar eenzame buitenpost.

Zanen geeft in zijn boekje eerst een overzicht van aanleiding tot en verloop van de Boni-expeditie. Hij vervolgt met een beschrijving van het dagelijks leven van de familie Kooij in Soppeng, aan de hand van wat Marie van Zeggelen daarover publiceerde. Zo ontstaat een heel aardig beeld van de regio en de oprechte idealen van het echtpaar Kooij, dat bijzonder gehecht raakte aan land en volk van Soppeng. De schrijver gaat daarna nog kort, en soms ietwat onnauwkeurig, in op Marie van Zeggelens verdere levensloop. De aanleiding tot de uitgave van dit boekje komt er bekaaid af. De foto's zijn veel te klein en in een onduidelijke bruine kleur afgedrukt. Wat dat betreft deden 'Weekblad voor Indië' en 'Bintang Hindia' het in 1905-1906 heel wat beter: groter en scherper. Niettemin blijft het een aardig boekje. Over dezelfde Boni-expeditie schreef Roger Tol zijn proefschrift, dat door het KITLV als Verhandeling zal worden gepubliceerd.

De journalisten Bals en Gerritsen vestigen met hun boekje de aandacht op de qua omvang enorme militaire ongehoorzaamheid onder de dienstplichtige militairen die van 1946 tot 1950 naar Indonesië werden gezonden om het Nederlands gezag te herstellen tegenover de Indonesische Republiek. Vierduizend militairen onttrokken zich aan de reis naar Indonesië door te deserteren; een ongekend groot aantal van tweeduizend deed een beroep op gewetensbezwaren en weigerde dienst. Bij het vertrek van de eerste contingenten in september 1946 komt tot dertig procent niet opdagen. Deze ongekende aantallen leidden tot grote bezorgdheid onder de militaire en politieke autoriteiten. De remedie werd gezocht in een harde

aanpak: een scherpe jacht op ondergedoken deserteurs, zware druk om alsnog te vertrekken, een restrictieve toepassing van de wet voor de gewetensbezwaarden, dreiging met en uitspreken van harde vonnissen in weinig aangename werkkampen. De auteurs baseren hun verhaal vooral op een dertiental interviews met weigeraars over hun motieven en ervaringen. Deze leveren nieuwe en boeiende impressies op van soms schokkende repressie en onverdraagzaamheid. Daarnaast verschaffen zij meer inzicht in de houding van de CPN, die een wankelmoedige opstelling innam ten opzichte van de weigeraars. De politiek gemotiveerde weigeraars wendden zich vaak tot de CPN om steun. De CPN was officieel tegen weigering, maar gaf onofficieel steun tot in 1947. Daarna werd alle steun ingetrokken, tot in het koude-oorlogs-klimaat van 1949 officiële solidariteit hoog werd aangeschreven.

De auteurs hebben hun overige gegevens ruimschoots, vaak bijna letterlijk — zonder dit te vermelden — ontleend aan drie bestaande publicaties over de Indonesië-weigeraars (Ben Dankbaar, 'Dienstweigering en desertie tijdens de oorlog met Indonesië 1945-1950', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* 1977, pp.341-66; Wim Robben, *De Indonesië-weigeraars 1945-1950*, Zwolle, 1981; Jan Maarten Fiedeldij Dop en Yvonne Simons, *Al weer iets groots verricht; Hoe Nederland zijn Indië-deserteurs tot de laatste man berechte*, Amsterdam, 1983). Zij zijn er niet in geslaagd dit helder en samenhangend te doen; de weergave is rommelig en blijft ver achter bij de gedegen doctoraalscriptie van Fiedeldij Dop en Simons. Uit Robbens verhaal wordt pas duidelijk hoe het met het aantal en de motieven van de weigeraars was gesteld.

De auteurs beogen met hun boekje ook eerherstel voor de weigeraars — vandaar wellicht dat hun interviews zich vrijwel beperken tot politieke weigeraars. In de officiële verslagen is de politieke motivatie nauwelijks terug te vinden. De overgrote meerderheid werd als instabiel en gemotiveerd door angst voor het onbekende verre land gekenmerkt. De autoriteiten konden op deze wijze het politieke verzet bagatelliseren; de weigeraars zelf waakten er voor politieke motieven naar voren te brengen omdat deze strafverzwaring opleverden. Op die wijze werd maar 1% als politieke weigeraar geregistreerd. Het aantal zal vele malen groter zijn geweest. Elke schatting echter is een slag in de lucht; zo ook het door de auteurs aangehaalde percentage van dertig. Als geheel is het een nuttig boekje, met de nodige gebreken, over een vergeten episode van de Nederlandse militaire geschiedenis in Indonesië.

De omstreden en geruchtmakende journalist Willem Oltmans (geboren 1925) is vooral bekend door zijn bemoeiingen met het Nieuw-Guinea-conflict tussen Nederland en Indonesië. Oltmans ontmoette president Soekarno een aantal malen midden jaren vijftig toen de Nederlands-Indonesische verhoudingen snel verslechterden. Hij zette zich actief in voor een verbetering van de relatie en pleitte voor een overdracht van Nieuw-Guinea. Zijn pogingen de Haagse politiek hiertoe bereid te maken mislukten. Oltmans werd door pers en politici veroordeeld als 'landverrader'. Het werken werd hem onmogelijk gemaakt en hij emigreerde naar de V.S.

waar hij met het geven van lezingen in zijn onderhoud voorzag. Zijn goede contacten met Soekarno en Indonesische autoriteiten werden benut door een aantal vertegenwoordigers van grote Nederlandse bedrijven (Shell, Unilever, KLM: de 'groep-Rijkens'), die in het geheim contact zochten met Indonesië om een uitweg uit het conflict te vinden.

Al sinds zijn jeugd houdt Oltmans uitgebreide dagboeken bij. Op basis daarvan verschijnt sinds 1985 jaarlijks een deel van zijn memoires. Het vierde en vijfde deel handelen over de periodes mei 1959-januari 1961 en januari-november 1961. Het Nederlands-Indonesische conflict kreeg in deze periode steeds dreigender dimensies en de verhouding bereikte een dieptepunt. Vooral in New York en Washington, met de Indonesische diplomaten Sukardjo Wirjopranoto en Zairin Zain, bleef Oltmans zich inzetten voor de overdracht van Nieuw-Guinea. Hij ontmoette Soekarno enkele malen op diens lange buitenlandse tournees en bemiddelde in de correspondentie en de ontmoetingen tussen Indonesische autoriteiten en de groep-Rijkens. De groep-Rijkens slaagde er echter niet in regering en publieke opinie ten gunste van een overdracht te beïnvloeden. Oltmans verweet de groep-Rijkens vreesachtigheid voor een publieke confrontatie met de overheid. Het ontlopen daarvan en het voortzetten van de geheime contacten leidden tot niets. Het geduld van de Indonesische gesprekspartner van de groep-Rijkens raakte eveneens uitgeput. De starre Nederlandse opstelling, waarvan de Minister van Buitenlandse Zaken Luns de vertolker was, kwam pas in 1961 onder druk toen de Nederlandse pers en politici het uitzichtloze van een vasthouden aan Nieuw-Guinea in het openbaar ter discussie stelden. Oltmans, die niet gebukt ging onder een gebrek aan bescheidenheid en die los van de groep-Rijkens zijn eigen koers koos die kon bijdragen tot de overdracht, onthulde in 1961 in 'Vrij Nederland' de activiteiten van de groep-Rijkens. Dit leidde tot een stortvloed aan publiciteit en had zeker enige invloed op het afkalven van de steun voor het regeringsbeleid.

In deze twee delen memoires krijgen de Nederlands-Indonesische betrekkingen de meeste aandacht. Verder schrijft Oltmans over zijn reizen naar crisisgebieden als Cuba en Kongo en over privéperikelen. Hij citeert delen uit zijn dagboek en voorziet dit van verbindend commentaar. Zinsneden in de aangehaalde dagboekstukken zijn echter ook later ingevoegd. Niet te beoordelen is welke wellicht interessante gedeelten uit de dagboeken zijn weggelaten en welke criteria Oltmans voor dit weglaten heeft aangelegd. Oltmans heeft eerder uit zijn dagboeken geput om over de Nieuw-Guineakwestie te schrijven. In 1968 verscheen *De verraders* (Utrecht: Van Amelrooij) en in 1973 het omvangrijke *Den vaderland getrouwe; Uit het dagboek van een journalist* (Utrecht-Antwerpen: Bruna). In *Den vaderland getrouwe* krijgt de periode 1959-1961 ruim vijftig bladzijden tekst; in deze twee delen vele honderden. Opvallend is dat letterlijke citaten over dezelfde gebeurtenissen in *Den vaderland getrouwe* en de memoires van elkaar afwijken. Vergelijking leert overigens ook dat historisch belangwekkende onthullingen al in *Den vaderland getrouwe* zijn gepubliceerd. Wat de memoires hieraan toevoegen is vooral een tijdsbeeld van de Nederlandse politieke en journalistieke wereld van de jaren vijftig en zestig. Ook op de Indonesische diplomatieke wereld en Soekarno's

'hofhouding' tijdens zijn buitenlandse reizen worden interessante doorblikjes geboden. Oltmans memoires zijn zeer afwisselend, vaak boeiend en soms irritant. Het verslag van zijn belevenissen is een uiterst persoonlijk document, dat in aanvulling op de historische documenten uit die periode en met de verslagen van andere, helaas veel terughoudender, betrokkenen inzicht geeft in de laatste fase van Nederland als koloniale macht in Azië.

Rob Nieuwenhuys kreeg als geschenk voor zijn tachtigste verjaardag de bundel *Indisch-Nederlandse literatuur* uitgereikt. Hij gaf de aanzet tot de bestudering van de Indische literatuur, die als nooit tevoren bloeit, met als centrum de Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde en haar uitgave 'Indische Letteren'. De verjaardagsbundel bevat even heterogene bijdragen als 'Indische Letteren'; in het boek mochten zij ook wat uitgebreider zijn. Niet alle stukken zijn overigens geheel nieuw. Olf Praamstra bewerkte drie eerdere artikelen over de Indische jaren van Conrad Busken Huet (1868-1876) tot een voortreffelijk stuk. Frits Jaquet verzamelde de geschokte reacties van getroffenen en betrokkenen op de Krakatau-uitbarsting (1883) in een spannend verslag, eerder in het Engels verschenen, dat overigens met moeite onder de noemer van het boek valt te brengen. De inleiding van E.M. Beekman bij de Engelse vertaling van Couperus' *Stille kracht* wordt, in het Engels, hier herdrukt, waarmee een zeer gedegen beschrijving van leven en thematiek van Couperus, gevolgd door een diepgravende analyse van dit meesterwerk, toegankelijk wordt voor een groter publiek. Liesbeth Dolk behandelt het algemeen-culturele tijdschrift 'De Fakkel', dat van 1940 tot 1942 in Batavia verscheen en in de verstrooiing de Nederlandse cultuur in ruime zin wilde hooghouden. Deze interessante bijdrage is wel nieuw en maakt nieuwsgierig naar de dissertatie waarin dit stuk een plaats moet krijgen. Kees Snoek, die een dissertatie over Du Perron voorbereidt, beschrijft diens Indische achtergronden en herkomst. Gerard Termorshuizen droeg een hoofdstuk bij van zijn inmiddels verschenen Daum-biografie.

Kortere bijdragen zijn deels op specifieke personen gericht, deels op grotere categorieën. G.J. Resink leverde een korte bijdrage aan de Multatulliliteratuur. Reggie Baay behandelt een satirisch feuilleton van Brooshoofd uit 1881, waarin deze ongenadig met het Indische bestuur afrekenet. Het verhaal van een roman van de vergeten J. Treffers uit 1934, waarvan de uitgever de oplage terugnam, omdat de seksuele relatie tussen een Indo-Europees meisje en een Indonesische bediende sociaal taboe was, wordt door Joop van den Berg verteld. J. Noorduyt onttrukt een in het Soendaas geschreven roman van Soewarsih Djojopoespito aan de vergetelheid en legt de relatie met haar *Buiten het gareel*. Jacqueline Bel onderzoekt de receptie van Indische romans in de Nederlandse kritiek in de periode 1885-1900; G.C. Brantas onderzoekt een aantal thema's in Indische jeugdboeken. Vooral dit laatste artikel is zodanig selectief in de keuze van de steekproef, dat bij de conclusies de nodige vraagtekens kunnen worden gezet. De inhoud van de bundel is dus sterk gevarieerd, van verschillende diepgang, maar zeer genietbaar in de combinatie van literatuur, geschiedenis, sociologie en taalkunde, die zo specifiek en noodzakelijk is voor een zinrijke bestudering van de Indische literatuur.